

Література

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – Ростов н/Д. : Феникс, 1997. – 453 с.
2. Суртаева Н.Н. Нетрадиционные педагогические технологии / Н.Н. Суртаева. – Москва ; Омск, 1997. – 25 с.
3. Леонтьев А.А. Педагогическое общение / А.А. Леонтьев. – М. : Знание, 1979. – 117 с.
4. Немов Р.С. Социально-психологические основы эффективности групповой деятельности : дис. на соискание ученой степени д-ра пед. наук / Р.С. Немов. – М., 1982. – 365 с.
5. Практическая психология для преподавателей. – М. : Филинь, 1997. – 328 с.
6. Краевский В.В. Методология педагогического исследования / В.В. Краевский. – Самара, 1994. – 147 с.
7. Коротаева Е.В. Вопросы теории и практики педагогики взаимодействия / Е.В. Коротаева. – Екатеринбург : Изд-во УрГПУ, 2000. – 115 с.
8. Батракова И.С. Проектирование педагогических дисциплин в содержании высшего педагогического образования / И.С. Батракова, Н.Ф. Радионова, А.П. Тряпицина // Педагогика в вузе как учебный предмет. – СПб. : Изд-во РПГУ им. А.И. Герцена, 2001. – С. 7–22.

ЛЮБЧЕНКО О.В.

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО-КОНФЛІКТОЛОГІЧНИХ УМІНЬ МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ ЗАСОБАМИ ДІАЛОГІЧНО-ДИСКУСІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Соціально-економічні перетворення в Україні, орієнтація її на інтеграцію з європейськими країнами та інтернаціональний характер ділових відносин у різних сферах діяльності людини визначили принципово нові пріоритети розвитку системи освіти і вимоги до рівня професійної підготовки майбутніх фахівців. У Державній національній програмі “Освіта” (“Україна ХХІ століття”), Національній доктрині розвитку освіти наголошено на необхідності забезпечення високої якості професійної освіти, конкурентоспроможності та мобільності випускників вищих навчальних закладів на ринку праці. Виникає необхідність пошуку нових моделей і підходів до професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема, економічного профілю, від якості знань і умінь яких значною мірою залежить економічний розвиток нашої країни. За таких умов переосмислення змісту, форм і методів професійної підготовки фахівців економічного профілю, спрямування її на врахування сучасних соціально-економічних реалій має важливе загальнодержавне значення. Без реалізації в навчальному процесі вищої школи діалогічно-дискусійних технологій досягти зазначеного не можливо.

Наукові дослідження проблем діалогу та діалогічності надзвичайно різноаспектні. Можливості діалогу як форми спілкування, стилю взаємодії, засобу взаємовпливу та взаєморозуміння висвітлюють Г. Балл, І. Зязюн, Л. Крамущенко, С. Макаренко, В. Ляудіс, Г. Сагач, В. Семиченко, Т. Шепеленко та ін. Психологічні аспекти діалогічної взаємодії розкривають О. Бодальов, А. Добрович, О. Ковальов та ін. Рефлексивні можливості діалогу в становленні особистості розкрито Ю. Кулюткіним, Г. Сухобською, С. Степановим та ін. Проте, не зважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених діалогі-

зації педагогічного процесу, у вищій школі і сьогодні превалює монологічна форма організації педагогічного процесу.

Метою статті є обґрунтування доцільності впровадження діалогічно-дискусійних технологій навчання у процес формування конфліктологічних умінь майбутніх економістів. Згідно з метою поставлено завдання: обґрунтувати доцільність діалогізації освітнього процесу у вищій школі; визначити позиції викладача в навчальному діалозі; розкрити технологію організації діалогу в навчанні; висвітлити сутність ряду діалогічно-дискусійних технологій навчання у процесі формування конфліктологічних умінь майбутніх економістів.

Істотною складовою професійної підготовки фахівців економічного профілю є їх конфліктологічна освіта, адже їх професійна діяльність значною мірою пов'язана з професійним і особистісним спілкуванням, вмінням долати конфлікти, здатністю до саморегуляції, самоконтролю, саморозвитку, організаційної діяльності, творчого вирішення професійних завдань.

Для майбутнього економіста завжди актуальні проблеми, пов'язані як з міжособистісними конфліктами, що виникають у колективі між окремими працівниками і малими соціальними групами, так і конфліктами ширшого соціального аспекту, зокрема трудовими – страйками. Тому майбутній фахівець повинен мати певні уявлення про конфлікти, способи поведінки при їх виникненні. На жаль, більшість людей не вміють знаходити ефективний вихід з них. Крім того, як тільки виникає конфлікт, а він завжди пов'язаний з емоціями, людина починає відчувати дискомфорт, напруження, які можуть призвести до стресових ситуацій.

Представники різних шкіл управління, у тому числі прибічники “людських стосунків”, вважали, що конфлікт – ознака неефективної організації та поганого управління. У наш час вчені та практики управління, психологи частіше схиляються до думки, що деякі конфлікти, навіть у найефективніших організаціях, при найкращих відносинах, можливі і навіть бажані.

Конфлікти виникають в усіх сферах життя. Проте на особливу увагу заслуговують ті, що виникають у робочих групах, в організаціях, фірмах.

В умовах ринку, де загострюються відносини партнерів, стикаються інтереси багатьох підприємців, надзвичайно зростає актуальність знань про те, як поводити себе в передконфліктній, конфліктній і післяконфліктній ситуації і, насамперед, як не довести існуючі суперечності до тупикової ситуації, як керувати конфліктами.

Навчальна дисципліна “Конфліктологія” ставить за мету розкрити питання щодо сутності, структури конфлікту, природи виникнення конфліктів, етапів конфліктної ситуації, способів урегулювання конфліктів, стратегій поведінки в конфлікті, ролі менеджера в конфлікті та ін., сприяти пізнанню студентами рівня конфліктності, власного стилю конфліктних взаємодій, надати знання, які допоможуть зрозуміти причину і структуру конфлікту, а також озброїти студента прийомами і навичками поведінки в складних соціально-психологічних ситуаціях. Адже знати правила конфлі-

кту, уміти ними користуватись – це мати дієвий важіль в управлінні собою у відносинах з партнерами та іншими людьми. Упевнені, що провідними технологіями, які можуть допомогти у вирішенні завдань зазначеної навчальної дисципліни, є діалогічно-дискусійні.

Вибір діалогічно-дискусійних технологій навчання зумовлений трансформацією навчального процесу у співнавчання, взаємонавчання, де студент і викладач рівноправні, рівнозначні суб'єкти навчання.

Застосування діалогу вважаємо необхідною умовою ефективної комунікації, одержання зворотного зв'язку для коригування дій студентів. Власне діалог надає кожному студенту можливість висловитися й викласти свою думку: "...у двоголосому слові, в репліках діалогу чуже слово, позиція враховуються, на них реагують" [2, с. 7]. Діалог надає студенту можливість моделювати власні судження, індивідуальний стиль комунікативної діяльності, способи самовираження через цю діяльність, відчути себе рівноправним співучасником різноманітної комунікативної діяльності. Саме діалог трансформує навчання у сферу інтерсуб'єктивності, коли набуття знань виступає як соціально значущий феномен, який сприяє утвердженню "комунікативної зрілості" (Ю. Габермас) спільного проживання індивідів, співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання в співпраці).

Діалогізація освітнього процесу потребує адекватного залучення до цього процесу особистісного досвіду (почуттів, переживань, емоцій, відповідних їм дій і вчинків) суб'єктів комунікації, ґрунтує на системі різних форм співробітництва. Вдаючись до їх упровадження, важливим є дотримання певної послідовності й динаміки дій: від максимальної допомоги педагога студентам під час виконання навчальних завдань та поступового зростання їх власної активності до повної саморегуляції в навчанні та появи відносин партнерства між ними.

Враховуємо основні функції навчального діалогу: передача інформації, соціального досвіду, культурної спадщини людства адекватними засобами, в результаті чого й формується певний світогляд; регулювання відносин, виникнення взаєморозуміння як результату діалогічної комунікації; забезпечення саморегуляції та саморозвитку особистості на основі "діалогу із самим собою"; "реалізація можливостей комплексного виховного впливу" [3, с. 77]; рівноправне, апріорі безумовне прийняття викладачем студента як цінності й орієнтація на його індивідуальну неповторність, що зумовлює взаєморозкриття, взаємопроникнення, особистісне збагачення.

Віддаючи переваги діалогу перед монологом, ми зіставили їх можливості (за результатами досліджень С. Макаренко, О. Пометун, М. Савчина, Т. Шепеленко) і зробили висновки, що діалогічна форма розвиває в студентів активність, самостійність, дух змагання, власні переконання; може мати низький тактичний ефект, але високу стратегічну результативність; вимагає певного терміну для проведення, але справляє значний психологічний ефект; сприяє усуненню бар'єрів комунікації; стимулює контакти в системі "викладач – студент", "студент – студент" (для порівняння: кіль-

кість контактів становить, відповідно, 21,2% і 78,8%, а коефіцієнт навчальних контактів дорівнює 0,836 [4, с. 160]). Монологічна форма комунікативного впливу формує пасивних споживачів інформації; досягає високого тактичного ефекту при досить низькій стратегічній результативності, здатна ситуативно змінювати поведінку, “включати” певні мотиви, проте не впливає на глибинні мотиви-сенси, не розвиває відповідні особистісні якості та ін.; справляє короточасний психологічний ефект переважно в межах конкретної соціальної ситуації, коли викладач має психологічну перевагу в статусі, поінформованості, праві на ініціативу, творчість, саморегуляцію, самовираження; має значну ймовірність виникнення комунікативних бар’єрів; забезпечує здебільшого контакти в системі “викладач – студент” (для порівняння: кількість контактів становить, відповідно, 77,1% і 22,9%) [4, с. 159].

Діалог – ланцюг реплік, які породжуються у процесі комунікації двох або декількох осіб. Репліка-стимул спонукає співрозмовника до відповіді або дії, а репліка-реакція лунає у відповідь. Викладач має займати в діалозі позицію співрозмовника, який не тільки визнає право кожного студента як партнера в спілкуванні, а і сприяє збереженню самостійності у його судженнях; реалізовує суб’єкт-суб’єктні відносини, стимулюючи двобічну активність у взаємодії; забезпечує єдність співрозмовників, знаходячи спільне поле взаємодії, створюючи почуття “ми”; орієнтуючись на відповіді співрозмовника, продовжує його думки; непомітно й ненав’язливо формує етичне в поведінці й спілкуванні студентів, розвиває їх смак до слова, жесту, міміки, інтонації. Викладач стає відкритим для нового комунікативного досвіду. Зміна психологічної позиції педагога приводить до зміни статусу студента. Вони стають партнерами, мають право на критику та помилки, на власне ставлення до діяльності.

Отже, побудова навчального процесу на основі діалогу як найбільш прийнятної форми для організації продуктивних, особистісних, професійно-спрямованих контактів викладача й студентів виступає необхідною умовою реалізації особистісного підходу у формуванні в майбутніх економістів професійно-конфліктологічних умінь.

Важливого значення у процесі формування в майбутніх економістів професійно-конфліктологічних умінь надаємо: *диспуту та дискусії*.

Дискусійні методи (групова дискусія, аналіз випадків із практики, аналіз сконструйованих ситуацій тощо) – це організоване обговорення різноманітних проблем, що може надати цим проблемам більшої значущості, викликати пізнавальний інтерес. Вони допомагають набути навичок спілкування, тренують критичне мислення. У практиці метод дискусій реалізується у двох основних формах: обговорення конкретних ситуацій (Н. Богомолова, Л. Петровська) і аналіз актуальних, спонтанних процесів міжособистісної взаємодії в групі. В першому випадку предметом аналізу виступають різноманітні ситуації професійного спілкування, переважно проблемно-конфліктного типу. Такий аналіз дає кожному учаснику змогу співвіднести власне бачення ситуації і способів її вирішення із поглядами ін-

ших учасників, що сприяє розширенню уявлень про ситуацію і можливі варіанти виходу з неї. В процесі обговорення також відбувається формування особливого дослідницького ставлення до власного спілкування, розвиваються уміння рефлексивного аналізу ситуації та прийняття рішень.

Об'єктом обговорення постають спеціально сформульовані проблеми, випадки з практики, динаміка групових подій. Їх розвивальний ефект полягає в тому, що дискусія, наприклад, сприяє з'ясуванню кожним студентом власної позиції, мотивів і можливостей у міжособистісному спілкуванні, розвиває ініціативу, комунікативні якості й уміння користуватися своїм інтелектом, поглиблює розуміння мотивів, цілей і стратегій поведінки, удосконалює вміння імпровізувати, діяти за межами передбачуваного, долати прихильність до усталених зразків, страх перед невідомим, невпевненість у собі.

Назвемо форми дискусії, передбачені дослідженням: *круглий стіл* (бесіда, у якій беруть участь п'ять – шість студентів, що обмінюються думками між собою або з “аудиторією”); *засідання експертної групи* (“панельна дискусія”, до якої залучають 4–6 студентів із призначенням головуючим. Спочатку вони обговорюють проблему між собою, потім презентують вироблену позицію аудиторії у формі повідомлення або доповіді); *форум* (обговорення, у якому “експертна група” обмінюється думками з “аудиторією”); *симпозіум* (обговорення, у ході якого учасники виступають з повідомленнями, пропонуючи власний погляд. Після цього відповідають на запитання аудиторії); *дебати* (обговорення, побудоване на основі заздалегідь фіксованих виступів учасників, які представляють дві команди-суперниці. Після виступів команди відповідають на запитання, вислуховують спростування своєї позиції тощо); *судове засідання* (обговорення, що імітує судовий розгляд справи); *розмовні (“буз”) групи* (група називається “буз” – “гудіння”, тому що передбачає “гудіння” в аудиторії; надає можливість висловлення власних поглядів і переконань, аргументованого заперечення, спростування хибної позиції опонента, формування логіки й доказовості суджень, стислості й точності викладу, обстоювання своєї думки, творчого співробітництва). “Мозковий штурм” – це тип дискусії, що сприяє творчому вирішенню проблеми. Передбачає вислуховування ідей без обговорення: перед групою ставиться дискусійне питання, і учасники відповідають на нього. Запропоновані відповіді фіксуються (у короткій формі). Викладач або член групи проводить дискусію відповідно до таких правил: вітає будь-які висловлені ідеї, записуючи кожну; прислухається до ідей усіх учасників, не зосереджуючись на найбільш активних; не дає учасникам змоги ухвалювати, коментувати, а також критикувати будь-які ідеї, якими б смішними та безглуздими вони не здавалися; використовує ті ідеї, що вже виникли, для генерації нових; підтримує невимушену атмосферу; підбиває підсумки дискусії [1].

Для проведення дискусії викладач має володіти сукупністю методичних прийомів: мати такий запас знань, який би сприяв розгортанню дискусії і відповідав її тривалості; бути спроможним за допомогою запитань

забезпечити всебічний аналіз проблеми, не допускати переходу дискусії в русло іншої проблеми або перетворення дискусії в діалог кількох найбільш активних студентів (або окремих студентів і педагога), забезпечити широкую й активну участь усіх студентів групи; тримати у полі зору хибні судження студентів щодо предмета дискусії та залучати майбутніх педагогів до їх обговорення й знаходження правильної відповіді, слідкувати за тим, щоб предметом аналізу було саме судження, а не студент, який його висунув, порівнювати різні погляди та залучати студентів до їх активного й усебічного аналізу; робити узагальнені висновки після закінчення дискусії, узагальнювати результати колективного обговорення, підводити студентів до конструктивного висновку, оцінювати внесок кожного учасника в хід дискусії, ставити завдання для самостійного вивчення.

Вміло проведена дискусія дає студентам можливість відкрити для себе не лише нові знання, зокрема конфліктологічні, а й удосконалити комунікативні вміння та вміння рефлексивного слухання. Через невміння викладача управляти ходом дискусії можуть виникнути образи, посиляться напруження, з'явиться відчуття розчарування (“для чого це потрібно?”), поглибитися нерозуміння суперечливого питання.

Вищезазначені технології є найбільш оптимальними для висловлення власних поглядів і переконань, аргументованого заперечення, спростування хибної позиції опонента, формування логіки й доказовості суджень, стислості й точності викладу, обстоювання своєї думки, творчого співробітництва, стимулювання толерантності. Вимагають створення рефлексивної атмосфери, яка заохочує до виникнення нових ідей, способів комунікативної діяльності.

Комплексне застосування різних форм проведення групових дискусій дає змогу ефективно розв'язувати ряд питань: формувати у майбутніх економістів уміння аналізувати управлінські ситуації, розвивати вербальні та невербальні комунікативні вміння, розширювати поле усвідомлення можливих способів спілкування в різних ситуаціях ділової взаємодії, формування вміння слухати, доводити погляди, відстоювати власні позиції, продуктивно взаємодіяти з іншими учасниками дискусії. Вивчення механізмів групової дискусії показало її необхідність для активізації міжособистісних процесів у різних сферах.

Висновки. Підсумовуючи, вважаємо, що формування професійно-конфлікто-логічних умінь майбутніх економістів буде ефективним за умови впровадження у процес навчання сукупності вищезазначених діалогічно-дискусійних технологій навчання.

Література

1. Андреев В.И. Мозговой штурм – диалог с деструктивно отнесенной оценкой / В.И. Андреев // Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. – Казань : Казан. ун-т, 1988. – С. 170–174.
2. Зазуліна Л.В. Діалогізація дидактичного процесу в курсовій підготовці педагогічних кадрів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 / Л.В. Зазуліна. – К., 2000. – 19 с.

3. Салацька Н.М. Сутність діалогу як методу навчання та виховання / Н.М. Салацька // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол.: Т.І. Сущенко та ін. – К. ; Запоріжжя : Фінвей, 2002. – Вип. 22. – С. 75–77.

4. Шепеленко Т.Л. Діалогове навчання як умова формування комунікативної компетентності студентів економічного університету / Т.Л. Шепеленко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. / редкол.: Т.І. Сущенко та ін. – К. ; Запоріжжя : Фінвей, 2002. – Вип. 22. – С. 158–163.

МАЛЬНЄВА О.В.

СТРУКТУРА Й ЗМІСТ ПРОФЕСІЙНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Сучасні дослідження професійно-етичної культури спираються на методологію системного, культурологічного й аксіологічного підходів. Системний підхід дає змогу розглянути об'єкт у його цілісності. Особлива увага приділяється зв'язкам і відношенням між елементами системи. Культурологічний підхід розглядає педагогічні явища, педагогічну діяльність на широкому тлі соціуму як сукупність культурних компонентів. Культурологічний підхід передбачає створення умов для реалізації сутнісних, творчих сил особистості в культурі й дає можливість побачити професійно-етичну культуру як механізм збереження та передачі етичної спадщини. Аксіологічний підхід розкриває культуру як діяльність щодо створення цінностей і зміст культури визначає як систему цінностей.

Мета статті – розглянути структуру й зміст професійно-етичної культури майбутнього вчителя.

Поняття “культура” трактується широко. На повсякденному рівні культура розуміється як зразок, на який повинні рівнятися люди. Культуру також ототожнюють з освіченістю й інтелігентністю, кваліфікують як певну якість особистості. На теоретичному рівні культура розглядається як специфічна характеристика суспільства, що виражає досягнутий людством рівень історичного розвитку, зумовлений ставленням людини до природи й суспільства. Інше розуміння культури – культура як соціально-прогресивна творча діяльність людства в усіх сферах буття й свідомості, що є діалектичною єдністю процесів опрідечування (створення цінностей, норм, знакових систем тощо) і розпродечування (освоєння культурної спадщини), спрямована на перетворення дійсності й багатства людської історії на внутрішнє багатство особистості; на всіляке виявлення й розвиток сутнісних сил людини. Сукупність матеріальних і духовних цінностей, характеристика рівня розвитку суспільства й конкретної людини, творча діяльність зі створення, збереження, освоєння й передачі цінностей – це деякі основні визначення терміна “культура”.

З розвитком тієї або іншої професії формуються професійні норми, правила, вимоги стосовно представників цієї сфери діяльності [1]. Ці вимоги містять у собі й необхідні знання, уміння, навички, і певні особистісні якості, норми ставлення до різних складових професійної діяльності, що